

Multikulturális világváros született: Budapest, 1873

Pest, Buda és Óbuda fővárossá egyesítésének a gondolatát először gróf Széchenyi István vetette fel 1831-ben a *Világ* című művében, és „keresztelte el” Budapestnek. A következő évtizedekben különböző fórumokon többször is napirendre került a kérdés. Még császári rendelet is napvilágot látott 1850 novemberében, mely előírta – az egy évvel korábban már Óbudával egyesített Buda és Pest közigazgatási összevonását.

Végleges megoldás azonban csak az 1872. évi XXXVI. törvénycikk megalkotásával született, ami – egyebek mellett – kimondta, hogy:

„1.§ Buda és Pest sz. kir. Fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margitsziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetve. Buda-Pest főváros név alatt egy törvényhatósággá egyesítetnek.

2.§ Az ekkép alakított főváros, mint önálló törvényhatóság... gyakorolni fogja a törvény korlátai közt:

a, az önkormányzatot

b, az állami közigazgatás közvetítését

c, foglalkozhat ezen kívül egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel...

3. § Önkormányzati jogánál fogva a főváros saját belügyeiben önállólag intézkedik, határoz és szabályrendeletet alkot, s határozatait és szabályrendeleteit saját közegei által hajtja végre...”

E törvény sajtóságos jogállást biztosított Budapestnek: a többi városi önkormányzattal szemben több és szélesebb körű autonómiával ruházta föl: élén nem a főispán állt, hanem a főpolgármester, akit a városi közgyűlés választott hat évre. E megoldás nagy előnye az volt –szemben a főispánéval –, hogy a király nem menthette föl tisztségéből, hiszen nem ő nevezte ki, hanem a városi közgyűlés választotta meg. A fővárosi tanács önálló hatóságként működött, s köteles volt végrehajtani az állam rendelkezéseit és a városi közgyűlés szabályrendeleteit, továbbá eltérni a rendőrhatalom s építési ügyekben az állami elsőbbséget. Jelentős kiváltságokat is kapott azonban, így például joga volt a saját vagyon és a közjövödelmek kezelésére, sőt szabadon gazdálkodhatott velük.

A törvény szentesítésétől a főpolgármester, Ráth Károly ünnepélyes beiktatásáig eltelt egy évben folytak az érdekegyeztetések, hiszen nem mindenki fogadta kitörő örömmel a városeejesítést. Az ellen-drukkerek fő érvei között találjuk a hatalmi központosítástól való félelmet, a közterhek nem egyforma elosztását, az egyenlőség elvének figyelmen kívül hagyását, a magyar nyelv teljes mértékű háttérbe szo-

rítását. A Ráth Mór által kiadott, s a fiatal Rákosi Jenő által szerkesztett politikai hetilap, a Reform erről az 1872. november 9-i számában a következőket írta:

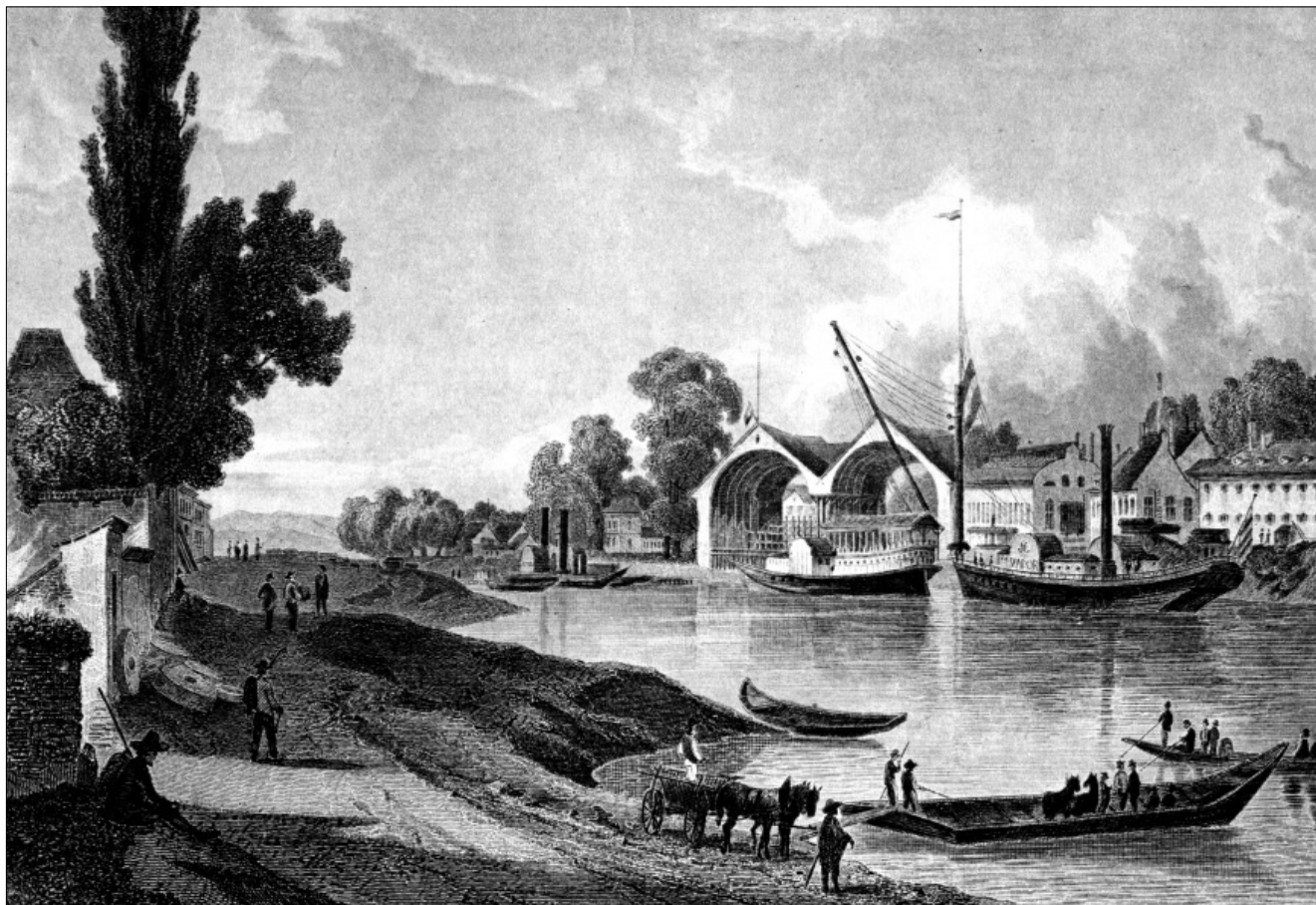
„Pest ma sem magyar város... A kereskedés kizárólag német, a nagy társulati pénzüzet szintén tulnyomólag német, a forgalmi intézetek majd mind németek, az alnépnek fele német, a másik fele tud németül; magyar csak a szegény tudomány, magyar a hivatalnoksereg többsége, magyar a kis ipar egy része, a kocsisok, a napszámosok és félig-meddig az arisztokrácia.”

Míg Bécsben a vilákiállításra készültek és a Württembergi Kereskedelmi és Ipari Kamara javaslatára a bécsi szálláshány enyhítésére az ún. az „Ulmer Schachteln” (ulmi skatulyák) típusú hajókon lakásokat alakítottak ki, Algírban a sáskajárás ellen küzdöttek, addig Magyarországon a közhangulatot a városeejesítés évében, 1873-ban nemcsak az azt ellenzők bírálatai árnyékolták be, hanem két – ennél lényegesen súlyosabb – esemény: a bécsi tőzsdei krach hatása és a kolerajárvány.

A „Gründerzeit”-től a „Fekete péntek”-ig

1850-től 1873-ig Európát, így Magyarországot is gazdasági konjunktúra jellemezte. Ennek élénkítését szolgálta az 1872. évi ipartörvény is, ami felszámolta a céheket, lehetővé tette ipartársulások létrejöttét, zöld utat kapott a tőke. Ez a kereskedelem és az ipar közötti különbségeket szinte teljesen megszüntette. A földrészünkön kibontakozó iparosodás hatására megnőtt a kereslet a nyersanyagok és az élelmiszerek iránt. Az utóbbi folyamat nagyon kedvezően hatott a magyar mezőgazdaságra, aminek mindig is megfelelő természeti adottságai voltak. A hatvanas évek végére Magyarország gabonakivitele ötször akkora volt, mint az 1848-as forradalom előtt. Ez azzal is magyarázható, hogy Európa e részén előbb érett be gabona, mint nyugaton, jó minősége volt, ráadásul 1867-68-ban rekordtermést takarítottak be a földekről.

A magyar gabona legnagyobb felvevőpiaca Nyugat-Európa volt, ahova a szabad piaci elveknek köszönhetően – vámok és tilalmak nélkül – lehetett exportálni a termékeket és szabadon lehetett velük kereskedni. Az így keresett pénzt tulajdonosaik vagy ingatlanba fektették (ezzel hihetetlen mértékben föllendítve az építkezéseket), vagy a gyáriparba. Ez utóbbi központja is Buda és Pest volt, amit az segített elő, hogy egyrészt itt volt a legnagyobb hitelpiac,

**Az óbudai hajógyár a XIX. század közepén, Ludwig Rohbock rajza
(színes acélmetszet, Közlekedési Múzeum, Budapest)**

másrészt a Duna parti ikervárosok nemcsak a belföldi fontosabb településekkel álltak vasúti összeköttetésben, hanem külföldi városokkal is.

Az árukereskedelem megkönnyítése érdekében „sebes” tempóban fejlesztették a vasúthálózatot: hét év alatt 4000 km vasút épült, ezzel megduplázva az előző 21 év együttes teljesítményét. Nagy hangsúlyt fektettek a dunai hajózás élénkítésére is. Szabályozták a Dunát. *Reitter Ferenc* főmérnök 1871-ben terveket dolgozott ki a pesti rakpart kiépítésére. Kereskedelmi kikötőket alakítottak ki dokkokkal, vasúti átrakodási lehetőségekkel. *Pest-Buda a Monarchia és a Duna egyik legnagyobb kikötője lett.*

A kiegyezés (1867) és 1873 között 552 hitelintézetet és 170 ipari vállalatot alapítottak részvénytársasági formában. Ezek jelentős része azonban nem végzett gazdasági tevékenységet, „fantomvállalkozások” voltak, amiket – akkori szóhasználattal – csupán azért „gründoltak” hogy a részvényekkel árfolyamnyereséget érjenek el. Ez nem „hungaricum” volt, hanem világjelenség. Ezt a folyamatot a bankok is nagyban támogatták a részvények megvásárlására fordítható hitelekkel. Egyre nőtt a gründolási láz... Az európai ipar túltermelése gazdasági válságot idézett elő. 1873. május 9-én, azon a bizonyos „Fekete pénteken” a bécsi tőzsdén megbénult az értékpapírforgalom. Szédítő gyorsasággal, feneketlen mélységbe zuhantak az árfolyamok, ami átterjedt a pesti börzére is. Az egész gazdaság megbénult.

Ötven bank jelentett csődöt, a külföldi tőke elmenekült, a legtöbb részvénytársaság egyik percről a másikra megszűnt. Leálltak a közlekedés fejlesztése érdekében folyó építkezések. Az államháztartás elérte a csőd szélét. Az egész helyzetet csak tetézte, hogy a rossz időjárás miatt alig volt mit betakarítani a földekről.

Kitört a kolera járvány...

A gazdasági válság említett jelenségei azonban együttvéve sem okoztak akkora pánikot, mint az évszázad legnagyobb kolerajárványa, ami szintén abban 1873-ban tört ki.

E világméretű járvány a század elején, Indiából indult ki és szinte évtizedenként tört ki. 1831-ben érte el Európát. Az akkoriban „ragadványos epemirigy” vagy „keleti hányszékelés” néven emlegetett kór – az esetek többségében – halálos kimenetelű volt, nagyon gyors lefolyású, gyakran csak néhány órára. Az orvostudomány kétségbeesve és tehetetlenül állt a koleraival szemben. Hogy mennyire nem ismerték e betegséget, bizonyítja a Vasárnapi Újság 1855. augusztus 26. számában, *Dr. Bflvi S.* tollából, a mai embert helyenként mosolygásra fakasztó cikke is, amiben a lap olvasóit a következő „hasznos” tanácsokkal látta el:

„A napirenden levő eledelék a járvány alatt sem ártalmosok. Azért is még a kolera uralkodása idejében se tilt-

A Bazilika, korabeli nevén a „Pesti Lipót-egyház”, és a Mátyás templom a budai várban; Barnaföldi Gábor archív felvételei alapján

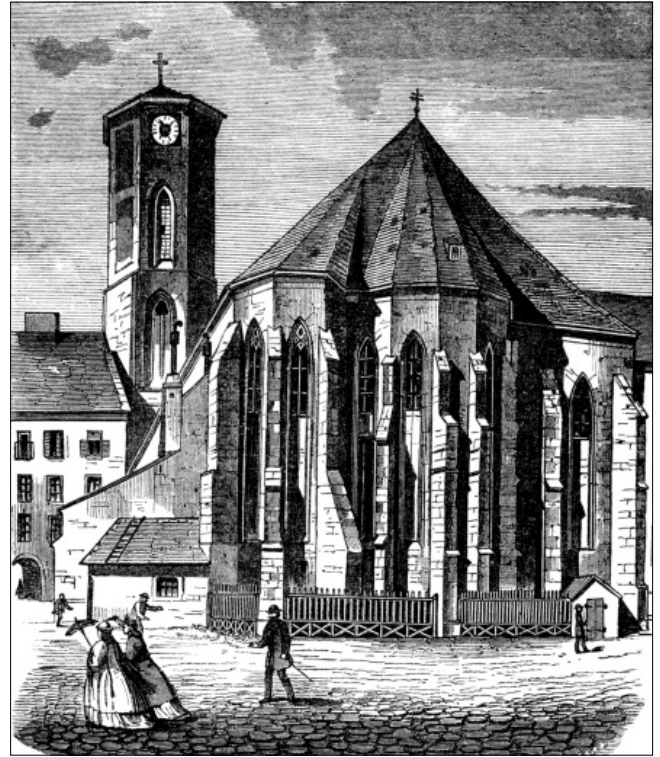
suk le asztalunkról a tejet, jó levest, kávé, théát, csokoládét, a különemű husétkeket, halat (kivéve a füstölt és túlkövéreket), tésztaféléket, leveles konyhazöldséget, az érett és édes, de kivált főzött gyümölcsöt.

Lakhelyünk legyen tiszta. Szobáinkban a friss léget gyakori szellőztetés által tartsuk fen. Különösen ügyeljünk fehérneműink tisztaságára, mert csak úgy biztosítható a test bőrének rendes működése, kigőzölgése.”

Ma már köztudott, hogy ez a ragályos betegség a gyomor és bélrendszer vibrio cholerae nevű baktérium okozta fertőzése, ami a szennyezett ivóvízzel jut a szervezetbe. Különösen jó táptalajt biztosít a baktériumnak az emberi fekália és a szennyezett talaj. Buda és Pest mindhárom „adottságban” igen gazdag volt... Borzalmas higiéniai állapotok uralkodtak! A szennyvizet abba a „kék Dunába” vezették a lehető legrövidebb úton, amiből aztán a vízfordók az ivóvizet merítették.

Az idillinek cseppet sem nevezhető képet, a Pestet oly gyakran beborító porfelhők tették teljessé (ahogyan ezt az Üstökös című elclapban Jankó János is megrajzolta). Az ismétlődő járványok – az akkoriban még takarékoskodó, a közvagyonnal csínján bánó – városi önkormányzatokat végül is a közegészségügy többé el nem hanyagolható fejlesztésére sarkallta. Pest városatyái Európa legnagyobb szakteknélyét, William Lindleyt kérték föl a vízvezeték- és csatornarendszer megtervezésére.

Lindley mesterséges szűrési vízkivételi művet javasolt, tekintve, hogy „a város területe szemétből és ganajból feltöltött rétegekből állván, ha azok oldata a természetes szűrő kútjaiba jut, látszólag ugyan tiszta, de egészségi szempontból mindenesetre káros vizet fogna a vízvezeték szállítani”. Ennek költségei azonban túl magasra rúgtak, a város anyagai lehetőségeit messze meghaladták. Így a mai Országház helyén megépült a parti szűrési ideiglenes vízmű, ami 1869. november elsején kezdte meg működését, s ezzel hosszú időre állandó témát szolgáltatott a korabeli élclapoknak. A vízmű egyrészt nem volt képes kielégíteni a

lakosság egyre növekvő vízigényét, másrészt annak minősége élvezhetetlen volt.

A tíz-húsz évre tervezett, s további fejlesztésekre szánt összeg már a vízmű megépítésének évében kevésnek bizonyult... Akik kérték a vízvezeték bekötését, azoknak azonban nyilatkozatban kellett elfogadniuk, hogy kötelezik magukat „szüretlen Dunavízzel is megelégedni”. Az évszázad legnagyobb és egyben utolsó magyarországi kolerajárványa 1872. szeptember 14-én kezdődött el. Ekkor regisztrálták az első koleraesetet a Máramaros megyei Rahón, s alig egy hónappal később már Budán, majd rövid idő elteltével Pesten is felbukkant a kór.

Városi kolerabizottmányt állítottak föl, aminek feladata az általános védekezés irányítása volt. Az egyes, konkrét esetekkel az albizottmányok foglalkoztak, továbbá az ő hatáskörükbe tartozott a kiadott rendeletek pontos betartásának ellenőrzése is. Minden reggel nyolc órakor valamennyi magánháza kötelező volt az árnyékszék vasgáliccal való fertőtlenítése, s esténként, hét és nyolc óra között pedig a csatornák nagy mennyiségű vízzel történő átöblítése is. Az utcákat és udvarokat szigorúan rendben és tisztán kellett tartani. Háznál-házra jártak az albizottságok, és amennyiben valaki vétett az előírások ellen, arra pénzbírságot szabtak ki. Járványkórházakat, orvosi rendelőket állítottak föl. A pesti bizottmányok folyamatosan tájékoztatták a budaiakat és az óbudaiakat a járványhelyzetről. A gondokat tetézte a kuruzslók megjelenése, akik kihasználván a nyomorúságos helyzetet – mások becsapásával – méregdrágán kínálták a ragály elleni „csodaszert”, az úgynevezett koleracseppeket.

A nyár közepén, aratás idején, amikor a legnagyobb szükség volt a munkáskezekre, érte el járvány a tetőpontját, s már kiterjedt az egész országra.

Betiltották a vásárokat, ezzel megbénult a vidéki kereskedelem. A rossz gabonatermés miatt több helyen is éhínség volt.

A járvány 17 hónapig tartott, 1874 januárjában jelentették be hivatalosan a megszűnését. 449 170-en betegedtek meg, s közülük 190 017-en haltak meg. Az egyesülő fővárosban mintegy 3 400 főt tett ki a járványban elhunytak száma. Népesedési katasztrófa volt ez, sokáig tartott, míg ország kiheverte.

A bevándorlás

Az 1850-től 1873-ig tartó gazdasági konjunktúra időszakában kezdődött el a századvégig tartó építkezési láz. Ez legnagyobb részt Pestet érintette. Középénzemből fejlesztették az infrastruktúrát: hajó kikötőket, vasutakat, gázműveket, csatornákat, az 1870-es évektől új járdákat, utakat (Körút, Sugárút stb.), kezdtek el építeni. 1876-ban nyitották meg a Margit-hidat. Megkezdődött a közvilágítás kialakítása.

Ugyanebben az időszakban számos középület emelkedett, illetve kezdtek meg az építésüket. Az Operaház, a Szent István-bazilika, a Vigadó új épülete, a Magyar Tudományos Akadémia és a Múcsarnok is ekkor épült.

Az építkezések tömegével csalogatták Pestre – vidékről és külföldről egyaránt – a jobb élet reményében munkát keresőket. Sokan jöttek a Pesttel szomszédos településekről, de a távolabbi megyékből is. Jelentős volt az osztrák örökös tartományokból Cseh- és Morvaországból, Alsó- és Felső-Ausztriából érkezők száma, de Galíciából és Bukovinából is nagy létszámban érkeztek Pestre, hogy megtalálják a szerencséjüket.

A külföldi betelepülők javarészt németek voltak. Külön ki kell emelni a betelepült szlovákokat, hiszen a túlnyomó többségük a Pesten folyó építkezéseken talált magának munkát. Tulajdonképpen ők építették föl Budapestet.

A bevándoroltak tovább színesítették az itt élő lakosság összetételét. A városi polgárság nagyobb része németekből és kisebb részben szlávokból állt, a kereskedők magyar zsidók voltak.

Pest-Buda lélekszáma 1840 és 1880 között 107 ezerről 356 ezerre nőtt, megháromszorozódott! Érdekes megfigyelni az 1880. évi, az akkori európai nagyvárosok között egyedülálló népszámlálási adatokat. Eszerint Budapest lakosságának csupán kb. 40%-a helybéli

születésű, tehát a többség bevándorló! Ugyanezen adatokból az is kiderül, hogy a lakosság 74 százaléka beszél németül, és a fővárosi németek 20 százaléka csak németül tud. *Ez az arány a század végére teljesen megváltozik, mert akkorra már csak a lakosság 6,3% nem tud magyarul, 39%-a viszont csak magyarul beszél.*

A magyarok főként a hagyományos kisipari ágazatokban dolgoztak, ők voltak az asztalosok, bognárok, kovácsok, csizmadiák stb. A magyarok között a zsidó vallásúak főként szabók, cipészek, ruhatisztítók, ékszerészek, fémművesek és fényképészek voltak. A németek jelentős hányada a szolgáltatóiparban helyezkedett el. A cukrászok 55%-a, a vendéglősök 42%-a és a kávémérők 30%-a német volt.

A bevándorlási hullámmal megnőtt a népesség száma, ám nem volt megfelelő mennyiségű bérlakás és bérház. Átlagosan 2,9 fő lakott akkoriban egy szobában, a szegényebbeknél azonban ez a szám szobánként a 4,5 főt is elérte.

Az igények kielégítésére ebben az időszakban jelent meg az albérlet, ami csak a nagyvárosokra, azon belül is Pestre és Budára volt a legjellemzőbb. Az albérlet mellett megjelent az ágybérlet is. Az albérlők külön helyiséget béreltek, az ágybérlők pedig csak fekhelyet fizettek. A háztartások harmadát 1880 körül az albérlők és ágybérlők tették ki! A lakáshiány miatt a lakberek az egekbe szöktek.

A városegyesítés különböző kultúrájú, nyelvű, vallású, világnézetű, viselkedésű és értékrendű embereket olvasztott össze. Az egyesítés előkészítése közel egy évig tartott és az 1873. november 17-i díszközgyűléssel ért véget. Ekkor vette át az ügyek vitelét Budapest főváros tanácsa.

Az egyesítéssel megvalósult az eredeti gondolat, hogy a három város összefogva, együtt, Budapest néven induljon el a fejlődés útján, mert csak így lehet képes lépést tartani az európai nagyvárosokkal, s csak így tud világvárossá válni.

Balázs Erzsébet

Irodalom:

Buzinkay Géza: Borsszem Jankó és társai

Csapó Katalin – Karner Katalin: Budapest az egyesítéstől az 1930-as évekig

Gyáni Gábor (szerk.): Az egyesített főváros

Köszönet a Budapest Történeti Múzeumnak, amiért támogatták munkámat! www.btm.hu

**A Tabán 1890 körül;
Klősz György
archív felvétele**